

ΑΝΑΜΕΤΡΗΣΕΙΣ ΜΕ ΤΟΝ 21ο ΑΙΩΝΑ

Τζον Μπέλαμι Φόστερ

ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικό σημείωμα του υπεύθυνου της σειράς	9
Πρόλογος	13
1. Η ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ	17
2. Η ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΤΥΡΑΝΝΙΑ ΤΗΣ ΤΕΛΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ	55
3. Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΙΝΟ ΚΑΛΟ	91
4. ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ	107
5. «ΑΣ ΦΑΝΕ ΤΗ ΡΥΠΑΝΣΗ»	125
6. Η ΚΛΙΜΑΚΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗΣ ΜΑΣ ΚΡΙΣΗΣ	143
7. ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΙΝΟΣ ΠΡΑΓΜΑΤΟΣ;	163
8. Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΗΘΙΚΗ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ	171
9. Η ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ — Η ΛΥΣΗ ΕΙΝΑΙ Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ;	189
10. ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ ΧΩΡΙΣ ΤΑΞΗ	213
11. ΤΟ ΔΟΚΙΜΙΟ ΤΟΥ ΜΑΛΘΟΥΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΛΗΘΥΣΜΟ ΔΙΑΚΟΣΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ	283
12. Ο ΛΙΜΠΙΧ, Ο ΜΑΡΞ ΚΑΙ Η ΕΞΑΝΤΛΗΣΗ ΤΗΣ ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΕΔΑΦΟΥΣ	319
Ευρετήριο	351

1

Η ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

ΤΟ 1963 ΣΕ ΜΙΑ ΟΜΙΛΙΑ ΤΗΣ με τίτλο «The Pollution of our Environment», η Ρακέλ Κάρσον έκανε έναν στενό παραλληλισμό ανάμεσα στην απροθυμία της κοινωνίας κατά τα τέλη του 20ού αιώνα να συνειδητοποιήσει σε όλο τους το μέγεθος τις συνέπειες της οικολογικής θεωρίας από τη μια πλευρά, και στην αντίδραση που συνάντησε η δαρβινική θεωρία της εξέλιξης κατά τη βικτοριανή εποχή από την άλλη:

Κάνοντας μια αναδρομή στην ιστορία συνολικά, βρίσκω μια παράλληλη περίπτωση. Θα σας ζητήσω να θυμηθείτε το θόρυβο που ακολούθησε τη δημοσιοποίηση των θεωριών περί εξέλιξης του Κάρολου Δαρβίνου. Η ιδέα ότι ο άνθρωπος κατάγεται από προϋπάρχουσες μορφές ζωής απορρίφθηκε με μεγάλη μανία και σφοδρότητα, η δε άρνηση προήλθε όχι μόνο από τη λαϊκή κοινή γνώμη, αλλά και από τους επιστήμονες στον κλάδο του Δαρβίνου. Χρειάστηκε να περάσουν πολλά χρόνια για να καθιερωθούν πλήρως οι αντιλήψεις που παρουσιάζονταν στο βιβλίο του *Η καταγωγή των ειδών*. Δύσκολα θα βρει κανείς σήμερα μορφωμένα άτομα που να αρνούνται τα δεδομένα της εξέλιξης. Ωστόσο πολλοί από εμάς αρνούνται το προφανές επακόλουθο: ότι ο άνθρωπος επηρεάζεται από τους ίδιους περιβαλλοντικούς παράγοντες που ορίζουν τις ζωές των

πολλών χιλιάδων άλλων ειδών με τα οποία έχει εξελικτικούς δεσμούς.¹

Οι λόγοι αυτής της κοινής αποτυχίας να αναγνωριστεί η οικολογική βάση της ανθρώπινης κατάστασης είναι πολλοί. Αρκετοί θεώρησαν ότι οφείλεται σε μια σοβαρή πολιτισμική αδυναμία της Δύσης, η οποία απορρέει από την αντίληψη της «καθυπόταξης της φύσης», την ιδέα ότι η φύση υπάρχει για να εξυπηρετεί και να υπηρετεί τους ανθρώπους. Όμως σε μεγάλο βαθμό η απάντηση στο ερώτημα γιατί η σύγχρονη κοινωνία αρνείται να αναγνωρίσει την απόλυτη εξάρτηση των ανθρώπων από τη φύση έχει αναμφισβήτητα σχέση με την επεκτατική λογική ενός καπιταλιστικού συστήματος που θέτει ως υπέρτατο σκοπό της κοινωνίας τη συσσώρευση του πλούτου με τη μορφή κεφαλαίου.

Η ορθόδοξη οικονομική επιστήμη, όπως είναι γνωστό, αυτοπροσδιορίζεται ως εκείνη η επιστήμη που έχει αντικείμενό της την αποτελεσματική αξιοποίηση των σπάνιων αγαθών. Τα εν λόγω αγαθά όμως ορίζονται πολύ στενά ως αγοραία εμπορεύματα. Οι συνέπειες της οικονομίας στην πρόκληση της οικολογικής σπάνης και της μη αναστρέψιμης (στο πλαίσιο της ανθρώπινης χρονικής κλίμακας) οικολογικής υποβάθμισης είναι πέραν της εμβέλειας της παραδομένης οικονομικής θεωρίας, η οποία, ευθυγραμμισμένη με το σύστημα που στοχεύει να υπερασπιστεί, σπάνια λαμβάνει υπόψη ό,τι αποκαλεί «εξωτερικά» ή «κοινωνικά» κόστη.

Ο καπιταλισμός και οι οικονομολόγοι του σε γενικές γραμμές αντιμετώπισαν τα οικολογικά προβλήματα ως κάτι

που πρέπει να αποφευχθεί και όχι ως κάτι που πρέπει να καταστεί αντικείμενο σοβαρής πραγμάτευσης. Ο θεωρητικός της οικονομικής ανάπτυξης Robert Solow έγραψε στο *American Economic Review* τον Μάιο του 1974, εν μέσω της περίφημης διαμάχης για τα «όρια της ανάπτυξης», ότι «αν οι φυσικοί πόροι μπορούν να υποκατασταθούν με μεγάλη ευκολία από άλλα στοιχεία, τότε καταρχήν δεν υπάρχει “πρόβλημα”. Ο κόσμος μπορεί επομένως να προχωρήσει χωρίς φυσικούς πόρους, η δε εξάντλησή τους είναι ένα συμβάν, όχι μια καταστροφή».

Ο Solow, ο οποίος αργότερα έλαβε το Νόμπελ Οικονομικών Επιστημών, μιλούσε υποθετικά, και η αλήθεια είναι πως δεν έφτασε στο σημείο να πει ότι η σχεδόν πλήρης υποκαταστασιμότητα είναι δεδομένη ή ότι οι φυσικοί πόροι είναι εντελώς αχρείαστοι. Έδωσε όμως συνέχεια σε αυτό το υποθετικό επιχείρημα υποστηρίζοντας ότι ο βαθμός υποκαταστασιμότητας επί του παρόντος είναι τόσο μεγάλος, ώστε μπορούν να καταρριφθούν όλοι οι προβληματισμοί των προφητών της οικολογίας για τη «συντέλεια του κόσμου». Όποιες ελάχιστον ατέλειες υπήρχαν στο σύστημα των τιμών, που οδηγούσαν στην αποτυχία εκτίμησης του περιβαλλοντικού κόστους, μπορούσαν να διορθωθούν με βάση τα κίνητρα της αγοράς, στη δημιουργία των οποίων η κυβέρνηση θα έπαιζε έναν πολύ περιορισμένο ρόλο.

Αυτό που εξόργισε τους ορθόδοξους οικονομολόγους όπως ο Solow, όταν μία ομάδα από παιδιά-θαύματα του Τεχνολογικού Ινστιτούτου της Μασαχουσέτης (MIT) έθεσε για πρώτη φορά το ζήτημα της ύπαρξης ορίων στην ανάπτυξη

στις αρχές της δεκαετίας του 1970, ήταν ότι το επιχείρημά τους βασιζόταν στα ίδια μαθηματικά υπολογιστικά μοντέλα πρόβλεψης που χρησιμοποιούσαν συχνά και οι οικονομολόγοι και τα οποία έδειχναν εκθετικές τάσεις ανάπτυξης. Ωστόσο σε αυτή την περίπτωση το ενδιαφέρον εστιάζόταν στην εκθετική αύξηση των απαιτήσεων επί ενός πεπερασμένου περιβάλλοντος και όχι στη μαγεία της οικονομικής μεγέθυνσης. Ακόμα και αν η πρόβλεψη των ορίων ήταν ένα ζήτημα άκρως προβληματικό για τους θεωρητικούς της οικονομικής μεγέθυνσης, παρ' όλα αυτά αναδείκνυε τον κοινό τόπο —τον οποίο πολύ βολικά παρέβλεπαν ο καπιταλισμός και οι οικονομολόγοι του— ότι η αέναη επέκταση στα πλαίσια ενός πεπερασμένου περιβάλλοντος είναι αντιφατική. Συνεπώς καταδείκνυε μια ενδεχομένως καταστροφική σύγκρουση μεταξύ του παγκόσμιου καπιταλισμού και του παγκόσμιου περιβάλλοντος.

Οι καπιταλιστικές οικονομίες στοχεύουν πρωταρχικά και κατά κύριο λόγο στη μεγέθυνση των κερδών, ως εκ τούτου και στην οικονομική μεγέθυνση κυριολεκτικά με κάθε κόστος — συμπεριλαμβανομένης της εκμετάλλευσης και της εξαθλίωσης του παγκόσμιου πληθυσμού στη μεγάλη πλειοψηφία του. Αυτή η μανία μεγέθυνσης γενικά σημαίνει τη ραγδαία απορρόφηση ενέργειας και υλών, καθώς και την απόρριψη ολοένα και περισσότερων αποβλήτων στο περιβάλλον — με αποτέλεσμα την περαιτέρω περιβαλλοντική υποβάθμιση.

Εξίσου σημαντικός με την έμφαση του καπιταλισμού στην αέναη επέκταση είναι ο βραχυπρόθεσμος ορίζοντας

εκτίμησης των επενδύσεων. Κατά την αξιολόγηση οποιασδήποτε επενδυτικής προοπτικής, οι κάτοχοι του κεφαλαίου υπολογίζουν στην απόσβεση της επένδυσής τους μέσα σε ένα μετρήσιμο χρονικό διάστημα (σχετικά σύντομο συνήθως) και μετά σε εσασεί κέρδη. Είναι αλήθεια ότι οι επενδυτές σε ορυχεία, πετρελαιοπηγές και άλλους φυσικούς πόρους υιοθετούν σε γενικές γραμμές μια πιο μακροπρόθεσμη προοπτική. Σε αυτούς τους τομείς τα βασικά κίνητρα προφανώς είναι η εξασφάλιση ενός αποθέματος υλών για την κατασκευή του τελικού προϊόντος και η επίτευξη ενός ρυθμού απόδοσης που μακροπρόθεσμα θα είναι εξαιρετικά υψηλός. Όμως ακόμα και σε αυτές τις περιπτώσεις ο χρονικός ορίζοντας σπάνια υπερβαίνει τα δέκα έως δεκαπέντε χρόνια — μακράν της προοπτικής των πενήντα έως εκατό χρόνων (ή περισσότερων) που απαιτείται για την προστασία της βιόσφαιρας.

Σε σχέση με τις περιβαλλοντικές εκείνες συνθήκες που ασκούν πιο άμεση επίδραση στην ανθρώπινη κοινωνία, η οικονομική ανάπτυξη πρέπει να σχεδιάζεται με τέτοιο τρόπο ώστε να αφορά παράγοντες όπως οι υδάτινοι πόροι και η διανομή τους, η διαθεσιμότητα του καθαρού νερού, ο καταμερισμός και η διατήρηση των μη ανανεώσιμων πόρων, η διάθεση των αποβλήτων και οι συνέπειες της επιλογής συγκεκριμένων τοποθεσιών για βιομηχανικές δραστηριότητες. Όλα αυτά αποτελούν θέματα βιωσιμότητας, δηλαδή θέτουν ζητήματα δια-γενεακής περιβαλλοντικής δικαιοσύνης, και δεν μπορούν να ενταχθούν στον βραχυπρόθεσμο ορίζοντα του μη φιλόνηρωτου κεφαλαίου, το οποίο πρέπει να

αποσβέσει την επένδυσή του στο άμεσο μέλλον, καθώς και να εξασφαλίσει μια εισροή κερδών για να δικαιολογήσει το ρίσκο και να έχει μεγαλύτερη απόδοση από εναλλακτικές επενδυτικές ευκαιρίες.

Οι μεγάλοι επενδυτές πρέπει να παρακολουθούν τη χρηματαγορά, η οποία συνιστά μια πηγή κεφαλαίου για επέκταση, ενώ διευκολύνει τις συγχωνεύσεις και τις εξαγορές. Οι επιχειρήσεις προσδοκούν να διατηρούν την αξία του κεφαλαίου των μετόχων τους και να παρέχουν τακτικά μερίσματα. Ο πλούτος των διευθυντικών στελεχών εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη χρηματιστηριακή άνοδο στις τιμές των μετοχών τους. Εξάλλου τα αστρονομικά μπόνους των υψηλόβαθμων στελεχών αποτελούν συνάρτηση όχι μόνο της ανόδου των κερδών, αλλά συχνά και της ανόδου των τιμών στις μετοχές των επιχειρήσεων. Η μακροπρόθεσμη προοπτική είναι ένα εντελώς αδιάφορο ζήτημα για τις χρηματιστηριακές διακυμάνσεις. Η χρηματιστηριακή «αξιολόγηση» γίνεται βάσει του ποσοστού κέρδους ή ζημίας τα τελευταία χρόνια ή των προοπτικών κερδών τον επόμενο χρόνο. Ακόμα και η πολυδιαφημισμένη εισροή χρήματος που «πλημμύρισε» τη Νέα Οικονομία, έχοντας κατά νου τις μελλοντικές προοπτικές της, παρά τη βραχυπρόθεσμη ικανότητά της να αντιπαρέλθει τις εταιρικές ζημίες, έχει δεχτεί πλήγμα. Οι κερδοσκόποι επενδυτές που επιδιώκουν τον εύκολο πλουτισμό μέσω του χρηματιστηρίου ή του καινοτομικού κεφαλαίου κάνουν υπομονή για κανένα χρόνο, αλλά η υπομονή τους εξαντλείται πολύ γρήγορα όταν οι επιχειρήσεις στις οποίες έχουν επενδύσει παρουσιάζουν μονίμως

ζημία. Οι επιχειρήσεις, εκτός από την επένδυση των δικών τους πλεοναζόντων κεφαλαίων, προβαίνουν και σε δανεισμό μέσω μακροπρόθεσμων ομολόγων. Γι' αυτόν το λόγο είναι αναγκασμένες να βγάζουν αρκετά χρήματα ώστε να πληρώνουν τον τόκο, και ταυτόχρονα να συγκεντρώνουν ένα χρεολυτικό κεφάλαιο για μελλοντική αποπληρωμή των ομολόγων.

Επομένως ο βραχυπρόθεσμος ορίζοντας, που είναι εγγενές χαρακτηριστικό των καπιταλιστικών επενδυτικών αποφάσεων, καθίσταται κρίσιμος παράγοντας στον καθορισμό των συνολικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Ο έλεγχος των εκπομπών κάποιων από τους χειρότερους ρύπους (συνήθως με συστήματα στο τέλος της παραγωγικής διαδικασίας) μπορεί να έχει ένα θετικό και σχεδόν άμεσο αποτέλεσμα στη ζωή των ανθρώπων. Ωστόσο η ουσιαστική προστασία του περιβάλλοντος απαιτεί να ληφθούν υπόψη οι ανάγκες των μελλοντικών γενιών. Σε μεγάλο μέρος της η μακροπρόθεσμη περιβαλλοντική πολιτική για την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης πρέπει να αφορά τον Τρίτο Κόσμο. Γιατί ακριβώς εκεί το κεφάλαιο των πλούσιων χωρών απαιτεί την ταχύτερη επενδυτική απόδοση, συχνά με απόσβεση της αρχικής επένδυσης σε ένα ή δύο χρόνια. Ο χρονικός ορίζοντας των επενδυτικών αποφάσεων σε αυτή την περίπτωση, όπως και σε άλλες, δεν είναι θέμα του «καλού» καπιταλιστή που είναι διατεθειμένος να θυσιάσει τα κέρδη για χάρη της κοινωνίας και των μελλοντικών γενιών —ή του «κακού» καπιταλιστή που δεν είναι διατεθειμένος να το κάνει—, αλλά θέμα λειτουργίας του συστήματος. Ακόμα και

οι βιομηχανίες που συνθηθίζουν να κοιτάνε μπροστά αναγκάζονται αργά ή γρήγορα να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις των επενδυτών, των μετόχων και των τραπεζών.

Οι παραπάνω δυσκολίες στη σχέση του καπιταλισμού με το περιβάλλον είναι σήμερα προφανείς σε όλα τα πεδία της κοινώς αποκαλούμενης «περιβαλλοντικής κρίσης», που συνίσταται σε ποικίλα προβλήματα, όπως είναι η υπερθέρμανση του πλανήτη, η καταστροφή του στρώματος του όζοντος, ο αφανισμός των τροπικών δασών, το ρήμαγμα των κοραλλιογενών νήσων, οι αλιευτικές καταχρήσεις, η εξαφάνιση διάφορων ειδών, η απώλεια της γενετικής ποικιλότητας, η αυξανόμενη τοξικότητα του περιβάλλοντος και της τροφής μας, η απερίμωση, η συρρίκνωση των υδάτινων αποθεμάτων, η έλλειψη καθαρού νερού και η ραδιενεργός μόλυνση, για να αναφέρουμε μόνο μερικά. Ο κατάλογος των προβλημάτων είναι πολύ μεγάλος, και γίνεται ακόμα μεγαλύτερος με ραγδαίους ρυθμούς, όπως και οι χωρικές κλίμακες εμφάνισής τους.

Προκειμένου να κατανοήσουμε πώς ξεδιπλώνεται στην πράξη η σύγκρουση μεταξύ οικολογίας και καπιταλισμού σε σχέση με συγκεκριμένα οικολογικά προβλήματα, είναι χρήσιμο να εξετάσουμε κάτι που για πολλούς σήμερα αποτελεί το πλέον κρίσιμο οικολογικό πρόβλημα: αυτό της υπερθέρμανσης του πλανήτη, που σχετίζεται με το «φαινόμενο του θερμοκηπίου», δηλαδή τις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα και άλλων «αέριων του θερμοκηπίου» που παγιδεύουν τη θερμότητα στην ατμόσφαιρα. Σήμερα υπάρχει πλέον παγκόσμια επιστημονική συμφωνία ως προς το ότι, αν δεν

λάβει τέλος η παρούσα τάση υπερθέρμανσης του πλανήτη, το αποτέλεσμα θα είναι μια οικολογική και κοινωνική καταστροφή πλανητικής κλίμακας εντός του αιώνα. Όμως έως τώρα έχει γίνει μικρή πρόοδος για τη λύση αυτού του προβλήματος, που κυρίως σχετίζεται με τις εκπομπές που προέρχονται από την καύση των ορυκτών καυσίμων.

Τι έχει μπλοκάρει τη λήψη των απαιτούμενων μέτρων; Για να απαντηθεί αυτό το ερώτημα, πρέπει να εξετάσουμε τους συγκεκριμένους τρόπους με τους οποίους η διαδικασία συσσώρευσης κεφαλαίου έχει θέσει φραγμούς στη βασική διεθνή διπλωματική προσπάθεια –το Πρωτόκολλο του Κιότο– που στοχεύει στην επιβράδυνση και στη συγκράτηση της τάσης υπερθέρμανσης του πλανήτη.

Σε αυτό το βιβλίο ο Τζον Μπέλαμι Φόστερ καταπιάνεται με μια σειρά κρίσιμων ζητημάτων όπως η υπερθέρμανση του πλανήτη, η απώλεια της βιοποικιλότητας, η καταστροφή των δασών, αλλά και με ζητήματα όπως τα τοξικά απόβλητα, η μη βιώσιμη ανάπτυξη, η αδυναμία των τεχνολογικών λύσεων να απαντήσουν στα οικολογικά προβλήματα, η απερίμενη, οι νέοι κίνδυνοι για την υγεία, το ζήτημα της υπέρμετρης αύξησης του παγκόσμιου πληθυσμού.

Σύμφωνα με το συγγραφέα, γι' αυτή την υποβάθμιση του περιβάλλοντος ευθύνεται το επεκτατικό πνεύμα του καπιταλισμού. Η μετατροπή της γης και των πόρων της, καθώς και των ίδιων των ανθρώπινων αναγκών και της ανθρώπινης εργασίας, σε εμπόρευμα και η λογική της συνεχούς οικονομικής μεγέθυνσης αποτελούν τα αίτια για τα σημερινά οικολογικά προβλήματα.

Η λύση θα βρεθεί όταν χρησιμοποιήσουμε τη γη με αγάπη και σεβασμό, ως μια κοινότητα στην οποία ανήκουμε. Κεντρικό ζήτημα είναι η αλλαγή της υπάρχουσας κοινωνικοοικονομικής δομής και η σύνδεση των οικολογικών προβλημάτων με τα ζητήματα της οικονομικής και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Ο **Τζον Μπέλαμι Φόστερ** είναι καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Όρεγκον. Έχει γράψει δεκάδες άρθρα και πολλά βιβλία, μεταξύ των οποίων είναι τα *The Vulnerable Planet* και *Marx's Ecology: Materialism and Nature*.

ISBN 960-375-798-5

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 3798